

Journal of Resistance Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year ۱۱, Number ۲۱, Autumn and Winter ۲۰۱۹-۲۰۲۰

**The Stylistic Analysis of Poetic Titles of Religious Resistance Poetry
Movement
(Focusing on Shafiee Kadkani's, Tahereh Safarzadeh's and
Mousavi Garmaroudi's Poems)**

Mohsen Zolfaghary^۱, Mohsen Mirsadeghi Salkouyeh^۲

Abstract

After the constitutional revolution, with the acquaintance of Iranian poets with European poems, the titles and names of literary works drew more attention than before, so that the poetic titles in the overall structure of the contemporary poems took a special position and the poetic title was regarded as the abstract of the text. Surveying the poetic titles as a way through the text can reveal the type of the attitude, ideology, and aesthetical tendencies of the poets. In this research, the poetic titles of one of the third movements of the contemporary poems (from the coup to the revolution), which is the era of a variety of voices and stabilizing of contemporary poems (i.e. religious resistance poetic movement) have been investigated. To do so, the titles of all the poem collections of pre-revolution by Shafi Kadkani, Mousavi Garmaroudi and Tahereh Safarzadeh (the most famous poets in this movement) have been studied in three approaches (linguistic, literary and thought) from a stylistic point of view. In linguistic evaluation and analysis, the poetic titles of these poets were classified into four major groups; word formation, compound formation, phrase formation and sentence formation. Then statistical and comparative analysis were done. In literary level, figures of speech used in poetic titles were specified and then studied and analyzed statistically. In the level of thought, classifying the five speculative concepts of poetic

^۱. Professor of Persian Language and Literature, Arak University, Email: m-zolfaghary@araku.ec.ir (Corresponding author)

^۲. Ph.D.Candidate of Persian Language and Literature, Arak University.

Date of Acceptance: ۲۲/۱۰/۲۰۱۹

Date of Submission: ۰۴/۱۲/۲۰۱۹

titles of these poets was done as individual and romantic, myth and epic, nature elements, political and social and religious beliefs. After that, the statistical tables of these poetic titles for every one of these poets in the above mentioned areas were presented and then the evaluation and analysis of the poetic titles of these poets were dealt with from this point of view and finally we came to this conclusion that the poetic titles of each one of these poets' works have a vertical relationship with the used concepts but there is a difference in the method and the way of selecting the poetic titles in this literary movement from linguistic, literary and thought points of view. These differences finally led to the creation of stylistic features for each one of the poets in this literary movement.

Key words : Poem title, Poetic movement of religious resistance, Title stylistics.

۱. Introduction

Persian poetry has gone through many ups and downs in the contemporary era, but in many cases, the influence of the manifestations of western civilization is undeniable in it. One of the manifestations of this influence can be considered the addition of the poetic title which happened after the Constitutional Period. Before this time, Persian poems were named based on the rhyme and this could not show the content or emotion of the poem. But, the title of poem in contemporary literature is a part of poetry and has many aesthetic values. "These titles play a role in creating space, understanding the meaning of the poem, pointing to the explanation of the theme, explaining the thought, emotion and gender of the poet, etc." (Dahrami, ۲۰۱۵, ۳۴). In fact, the title of a poem is the window that the poet opens to the space of his poem, and with the help of it, the poet sends the setting and the atmosphere in which the reader is going to be placed in. Shafiee Kadkani believes that the aesthetics of the titles of the books of each period shows the syntactic structure of the poets' favorite themes and motifs, and by means of the aesthetics of these titles, a poet's mentality can be analyzed without reading the texts (Shafiee Kadkani, ۲۰۰۷, ۴۴۲).

One of the literary movements that was formed in Persian poetry before the victory of the Islamic Revolution and with its revolutionary and religious discourse was considered a kind of committed poetry, the poetry of religious resistance, and among its prominent figures we

can name Shafiee Kadkani, Tahereh Saffarzadeh, and Ali Mousavi Garmaroudi. Acknowledging the ideological concerns of the poets of this movement, this paper is trying to show that there must be a significant relationship between the titles and the texts and the ideological beliefs of the poets of this movement. In order to test this hypothesis, the poetic titles of these poets up to the victory of the Islamic Revolution of Iran were chosen and studied in three levels of language, literature and thought, in terms of frequency and statistics, to finally determine the quality and features of this poetry movement in naming the poems.

۷. Methodology

This research, with a descriptive-analytical approach and through library research, examines the poetic titles of three prominent figures of religious resistance poetry, namely, Shafiee Kadkani, Tahereh Saffarzadeh, and Ali Mousavi Garmaroudi. For this purpose, first, all the poetic titles of poems by these poets were extracted from the collection of poems written just before the victory of the Islamic Revolution of Iran, and then each of these titles was statistically examined with a stylistic approach at three levels: linguistic, literary and intellectual. To do so, in the linguistic structure, poetic titles were divided into four categories: the level of morphology (simple, compound, derivative, complex compound and inflectional words), compound construction (descriptive, additional, and connecting or conjunctive compounds.), Sentence construction (sentence) and phrase construction (complementary groups). In the literary level, the titles were statistically examined regarding the arrays in them, and in the intellectual level, the intellectual sources of the titles, including five domains (personal and romantic, myths and epics, elements of nature, political and social, and religious beliefs) were investigated.

۸. Discussion

۸.۱. Shafiee Kadkani

The poetic titles of this poet's works in the linguistic level are mostly word construction and compound construction, while paying attention to ancient and archaic words has given a special prominence to his poetic titles and shows his interest in ancient Persian literature,

especially Khorasani style. In the literary level, due to his mastery of the concept of literature, he has used a variety of art forms in his poetic titles, the most notable of which are 'interesting opening', 'symbol, implication', and metaphor. Also, in the level of thought, his poetic titles reveal intellectual diversity, but the dominant aspect of his thought is his social face.

۳.۲ . Tahereh Saffarzadeh

In the linguistic level, the poet's poetic titles are mostly made up of words, and then compound structures, and are generally chosen from modern life and concepts. In the literary level, she has firstly used 'interesting opening', then 'ambiguity' and 'metaphor'. By means of these artistic devices, she has provided a suitable platform for hermeneutic reading of her poems. The dominant aspects of the intellectual level of his poetic titles are first the socio-political concepts and then the religious concepts. In her poetic titles, this poet has used less natural, mythical and epic elements.

۳.۳. Mousavi Garmaroudi

In the linguistic level, Mousavi Garmaroudi has paid more attention to compound structures, which indicates that he is aware of linguistics and knows the capacities of the Persian language well. In the literary level, like the other two poets of this movement, he has used 'interesting opening' more. But the difference is that artistic ambiguity is not seen in his poetic titles and meaning of the poem is readily understood from the title. In the intellectual level, the poet's attention has been much given on selecting titles on mostly political and social concepts and then on religious concepts, which make him more prominent among the poets of this movement.

۴. Conclusion

Studies on the poetic titles of these poets' works revealed that among these poets, in linguistics terms, Shafiee Kadkani and Mousavi Garmaroudi have paid more attention to the construction of compounds. These two poets have achieved the creation of beautiful compounds due to their great interest and mastery of ancient Persian literature and by using its compounding capacities, they have made beautiful compounds. On the other hand, artistic ambiguity in

Shafiee's poetic titles is more eye catching. Saffarzadeh also has her own special way of naming her poems by using objective words.

In the literary level, all the poets of this movement have used more 'interesting openings', with the difference that this trick in the poetic titles of Mousavi Garmaroudi doesn't have the ambiguity and atmosphere of Shafiee' and Tahereh Saffarzadeh's work titles. Implication, metaphor, ambiguity and irony are among the other aesthetic devices that have a high frequency in the titles of works by these poets. Each of these literary works is a multi-meaningful work of art, and their extensive use in poetic titles may indicate the closed space and the tendency of these poets to cover their speech.

In the intellectual level, we also see common concepts among the works by the poets of this movement. All of these poets have political and social concerns, with the difference that Shafiee Kadkani and Saffarzadeh, of course in the collection *Tanin Dar Delta, Sad-o Bazovan, The Fifth Journey*, place more emphasis on poetry and artistic ambiguity, but Mousavi Garmaroudi has used more clarity in poetic titles. All of these poets have used religious concepts in expressing their social concerns. Meanwhile, Shafiee Kadkani is more prominent than the others in this movement. Both in terms of the diversity of concepts and in expressing them, he has made use of a wide range of individualities, nature and myth.

Key words : Poetic title, Religious resistance poem movement, title stylistics.

References [In Persian]:

Akbari, M., & Khalili, A. (۲۰۱۰). A Study of Saffarzadeh's poems from an intellectual perspective. *Persian Quarterly Journal of poem and Prose Stylistics (Bahar-e Adab)*, ۳ (۴), Winter, ۴۵-۶۷.

Taslimi, A. (۲۰۰۸). *Some predicates in contemporary Persian poetry literature*. Tehran: Akhtaran.

Hosseinpourchachi, A. (۲۰۰۸). *Contemporary Persian poetic movements from the ۱۹۵۳ coup to the ۱۹۷۹ revolution*. Tehran: Amir Kabir.

Dahrami, M. (۲۰۱۵). A Study of how to name poetry in traditional and contemporary literature and its aesthetic and cognitive

- applications. *Journal of Poetry Research (Bustan-e Adab)*, ۷ (۳), ۱۹-۳۶.
- Dahrami, M. (۲۰۱۶). A study and analysis of the titles of books and poems by Akhavan Sales. *Persian Literature*, ۶ (۱).
- Royae, Y. (۲۰۱۸). *From the red platform (poetry issues)*. Tehran: Negah.
- Zarghani, M. (۲۰۱۲). *Perspective of contemporary Persian poetry (Studying Persian poetry movements in the ۲۰th century)*. Tehran: Sales Publication.
- Shafiee Kadkani, M. (۱۹۹۷). *A mirror for sounds*. Tehran: Sokhan.
- Shafiee Kadkani, M. (۲۰۱۲). *Resurrection of words*. Tehran: Sokhan.
- Shafiee Kadkani, M. (۲۰۰۷). *Social contexts of Persian poetry*. Tehran: Zamaneh and Akhtaran.
- Shams Langroudi, (۱۹۹۸). *The analytical history of Modern poetry*. (Vol. ۴). Tehran: Nashr-e-Markaz.
- Sadeghzadeh, M. (۲۰۱۰). A study of the most important factors of transformation in Tahereh Saffarzadeh's poetry and thought. *Quarterly Journal of Literary Thoughts*, (۴), ۷۸-۱۰۸.
- Saffarzadeh, Tahereh. (۲۰۱۲). *Collection of poems*. Tehran: Pars Ketab.
- Sahba, Forough. (۲۰۰۴). "Fundamentals of Poetry Aesthetics" *Journal of Social Sciences and Humanities, Shiraz University*, Volume ۲۰, Number ۳, pp. ۹۰-۱۰۹.
- Alipour, Mostafa. (۲۰۰۸). *Today's Poetry Language Construction*. Third. Tehran: Ferdows Publications.
- Fowler, Roger (۲۰۰۲). *Linguistics and Literary Criticism*. Translated by Maryam Khozan and Hossein Payende. Tehran: Ney Publishing.
- Fotouhi, Mahmoud (۲۰۱۱). *Stylistics: Theories, approaches and methods*. Tehran: Sokhan.
- Gorji, M., & Miri, A. (۲۰۰۹). A study and analysis of the names of Qaysar Aminpour's Poems. *Literary Researches*, ۴۲ (۱۷۶), ۷۹-۱۰۴.
- Mousavi Garmaroudi, A. (۱۹۷۰). *Passing*. Tehran: Raz.
- Mousavi Garmaroudi, A. (۱۹۷۷). *In the shadow of Nakhle Velayat*. Tehran: Islamic Culture Publishing House.
- Mousavi Garmaroudi, A. (۱۹۷۹). *In the red death season*. Tehran: Rah-e-Imam Publication.
- Mousavi Garmaroudi, A. (۱۹۷۸). *Shower song*. Tehran: Rawaq Publication.

Nikubakht, N, et al. (۲۰۰۹). The ancient study of water and tree archetype in Tahereh Saffarzadeh's poetry, *Literary Research*, ۲۴, ۷۸-۱۰۸.

Nima Yoshij, (۲۰۰۶). *About poem and poetry (from the collection of works of Nima Yoshij) by Sirus Tahabaz*. (Third ed.). Tehran: Negah.

Yahaghi, M. (۲۰۰۶). *The flow of moments*. (Eighth ed.) Tehran: Jami.

References [In English]:

Fairclough, N. (۲۰۱۰). *Critical discourse analysis*. Translators Group. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, Office of Media Studies and Development.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال یازدهم، شماره بیست و یکم، پاییز و زمستان ۱۳۹۸

تحلیل سبک‌شناختی عناوین شعری جریان شعر مقاومت مذهبی

(با تکیه بر اشعار شفیعی کدکنی، طاهره صفارزاده و موسوی گرمارودی)

محسن ذوالفقاری^۱

محسن میرصادقی سالکویه^۲

چکیده

بعد از مشروطه به واسطه آشنایی شاعران ایرانی با شعر اروپایی، عنوان و نام اثر بیشتر از پیش مورد توجه قرار گرفت؛ به گونه‌ای که عناوین شعری در ساختار کلی شعر معاصر جایگاه ویژه‌ای یافت و عنوان شعر به نوعی، عصاره متن محسوب گردید. بررسی عنوان شعر به مثابه درگاه ورود به متن می‌تواند نوع نگاه، جهان‌بینی و گرایش‌های زیباشناختی شاعران را نشان دهد. در این پژوهش، عناوین شعری یکی از جریان‌های دوره سوم شعر معاصر (از کودتا تا انقلاب) که دوره تعدد صداها و تثبیت شعر معاصر است؛ یعنی جریان شعر مقاومت مذهبی، مورد بررسی قرار گرفته است؛ به این منظور، عناوین تمام مجموعه شعرهای قبل از انقلاب محمدرضا شفیعی کدکنی، طاهره صفارزاده، علی موسوی گرمارودی که از معروف‌ترین شاعران این جریان شعری هستند، در سه قلمرو زبانی، ادبی و فکری با رویکردی سبک‌شناختی مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است. در نقد و تحلیل زبانی، عناوین شعری این شاعران به چهار دسته ساخت واژه، ساخت ترکیبی، ساخت عبارت و ساخت جمله تقسیم‌بندی شد و سپس به بررسی آماری و مقایسه‌ای پرداخته شد. در سطح ادبی نیز، انواع آرایه‌های ادبی استفاده شده در عناوین شعری مشخص گردید و از نظر

^۱ استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اراک: m-zolfaghary@araku.ec.ir

^۲ دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اراک. (نویسنده مسئول: mohsensalkoye@gmail.com)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸-۰۷-۳۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۸-۰۹-۱۳

آماري مورد تحليل و بررسي قرار گرفت و در سطح فكري نيز، با دسته‌بندی پنج‌گانه مفاهيم اندیشگانیِ عناوینِ شعری این شاعران به صورتِ فردی و رمانتیک، اسطوره و حماسه، عناصر طبیعت، سیاسی و اجتماعی و باورهای دینی و مذهبی و ارائه جدول آماری از عناوین شعری هر کدام از این شاعران در حوزه‌های گفته‌شده، به نقد و تحلیل عناوین شعری این شاعران از این منظر پرداخته شد و در نهایت، این نتیجه حاصل شد که عناوین شعری هر کدام از این شاعران با مضامین مورد استفاده ارتباطی طولی دارند؛ با این تفاوت که شیوه و نوع گزینش عناوین شعری این جریان ادبی با هم در بعد زبانی، ادبی و فکری تفاوت‌هایی دارد که این تفاوت‌ها در نهایت، سبب ایجاد شاخصه‌های سبکی در مورد هر کدام از شاعران این جریان ادبی می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: عنوان شعر، جریان شعر مقاومت مذهبی، سبک‌شناسی عناوین

۱- مقدمه

شعر فارسی در دوره معاصر، فراز و فرودهای فراوانی را پشت سر نهاده‌است که البته در بسیاری از موارد، تأثیر جلوه‌های تمدن غرب در آن غیر قابل انکار است. یکی از جلوه‌های این تأثیرپذیری را می‌توان افزودن عنوان به شعر، بعد از دوره مشروطه دانست که مهم‌ترین دلیل آن، رواج روزنامه و چاپ ترجمه اشعار فرنگی در آنها بود. تا قبل از این تاریخ، شعرهای فارسی عموماً بر اساس قافیه نامگذاری می‌شدند که البته چنین کاری به هیچ عنوان نمی‌توانست مبین محتوا و یا عاطفه موجود در شعر باشد؛ اما «عنوان شعر در ادبیات معاصر، جزوی از شعر است و ارزش‌های زیباشناختی فراوانی دارد. این عنوان‌ها در فضا سازی، درک معنای شعر، اشاره به تبیین درون‌مایه، تبیین اندیشه، عاطفه و جنسیت شاعر و ... نقش دارند» (دهرامی، ۱۳۹۴: ۳۴). هم از این روست که اگر عنوان شعر را به منزله شناسنامه شعر بدانیم، سخنی به گزاف نگفته‌ایم. اگر به نظریه‌های منتقدان غربی در حوزه زبان و واژگان نگاهی بیفکنیم، خواهیم دید که «همه واژه‌ها به طور یکسان، حامل ذهنیت و نگرش گوینده نیستند. برخی خنثایند؛ یعنی خالی از معانی ضمنی و مفاهیم و ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی هستند و برخی دیگر، حامل معانی ضمنی و ارزش‌گذارانه‌اند» (فتوحی، ۱۳۹۰:

(۲۶۲). از این دیدگاه می‌توان واژگان را به دو دسته «بی‌نشان» و «نشان‌دار» تقسیم کرد (همان: ۲۶۲). اولین مواجهه هر خواننده با متن ادبی، عنوان آن است و شاعران معاصر، اهمیت و ارزش آن را خوب می‌دانند؛ در واقع عنوان شعر، پنجره‌ای است که شاعر به فضای شعر خود باز می‌کند و با آن، هوا و اتمسفری را که می‌خواهد خواننده در آن قرار گیرد، به سمش روانه می‌سازد. درنگ کردن در عناوین شعری شاعران می‌تواند نکات جالبی را برای ما روشن سازد و توفیق یا عدم توفیق شاعر در این زمینه، در خوانش و تأثیرپذیری خواننده اهمیت بسزایی دارد؛ زیرا نوع انتخاب واژه‌ها برای نامگذاری افراد و اشیا، نشان‌دهنده نوع دیدگاهی است که درباره آنها وجود دارد و نوع واژگان هر فرهنگ نیز، بازنمایی جهان را در آن فرهنگ نشان می‌دهد. واژه‌ها بر اساس نیازهای ایدئولوژیک آن فرهنگ، جهان را بازنمایی می‌کنند (فالر، ۱۳۸۱: ۸۰).

شفیعی کدکنی معتقد است که جمال‌شناسی عناوین کتب هر دوره، ساختار نحوی مورد علاقه شاعران، تم‌ها و موتیف‌های مورد نظر ایشان را نشان می‌دهد و با جمال‌شناسی همین عناوین، می‌توان بدون خواندن متن اشعار، ذهنیت شاعر را تحلیل کرد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۶: ۴۴۲). تحلیل و نقد عنوان‌ها و اسامی بخش‌های درونی شعر می‌تواند بیانگر تحولات فکری حاکم بر یک متن از یک سو و فضای کلی اندیشگانی حاکم بر خالق آن اثر، از سویی دیگر باشد؛ بنابراین، یکی از الگوهای بررسی و تحلیل متن ادبی، تحلیل ساختار متن یا انسجام متن با توجه به نام و عناوین آن متن است که شامل روابط و مناسبات میان جملات و عباراتی است که در یک مجموعه آورده می‌شود تا اثر را به یک ساختمان منسجم و هم‌بسته تبدیل کند (گرچی و میری، ۱۳۸۸: ۸۰). در شعر معاصر، برخلاف بیشتر اشعار گذشته، مجموعه عوامل شعری از موسیقی و وزن و عاطفه و واژگان با هم ترکیب می‌شوند تا فرم شعر حاصل گردد؛ بنابراین شعر موفق، شعری خواهد بود که اجزای تشکیل‌دهنده آن، همدیگر را کامل کنند و وحدتی اندام‌وار و ارگانیک داشته باشند. نیما در این باره معتقد است «هیچ چیز نتیجه خودش نیست؛ بلکه نتیجه خودش با دیگران است» (نیما یوشیج، ۱۳۸۵: ۱۵۳). با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان معتقد بود که باید میان عنوان و مقدمات هر جزء هنری و ادبی با بدنه متن، ارتباطی تنگاتنگ باشد. کشف این

ارتباط در محورهای زبانی - ساختاری و محتوایی می‌تواند به تحلیل بهتر و دقیق‌تر از متن بینجامد و در خوانش و فهم و تحلیل شعر، کمک‌فروانی محسوب گردد. به هر حال، واژه‌ها چیزی جز اجزای اندیشه نیستند. به تعبیر تولستوی «کلمه، همان اندیشه است». تحلیلگران ایدئولوژی بر این باورند که زبان در سطوح مختلف خود حاوی بار ایدئولوژیک است و متون ادبی نیز، به منزله کنش‌های اجتماعی در سطوح گوناگون آوایی، واژگانی، نحوی و بلاغی، ماهیتی گفتمانی و ایدئولوژیک دارند. ردیابی مواضع ایدئولوژیک متن و یافتن ساخت‌های زبانی گفتمان‌مدار، از اهداف اصلی تحلیلگران ایدئولوژی و گفتمان‌شناسان است. به تعبیر فرکلاف، زبان صورت مادی ایدئولوژی و آغشته به آن است (فرکلاف، ۱۹۸۹: ۹۶).

در بررسی شعر معاصر ایران، آنچه بسیار به چشم می‌آید، تعهدی است که شاعر در کلام خود احساس می‌کند. این احساس تعهد باعث می‌شود که در شعر معاصر، بسیاری از شاعران را در جبهه شاعران متعهد ببینیم که همواره شعر و سخن ادبی را به منزله ابزار و وسیله‌ای در خدمت باورها و آرمان‌های خود می‌دانستند و در مقابل شاعرانی قرار می‌گرفتند که به اصل «هنر برای هنر» باورمند بودن؟. بنابراین، شعر و کلام شاعران متعهد، همواره بار ایدئولوژی خاص آن شاعر را به دوش می‌کشد. یکی از جریان‌های ادبی که قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در شعر فارسی شکل گرفت و گفتمانی انقلابی و مذهبی داشت، جریان شعر مقاومت مذهبی بود. آنچه این جریان شعری را در ادبیات معاصر برجسته می‌کند، استفاده از باورهای دینی و اعتقاد به تعهد و مبارزه و بیان مسائل اجتماعی و در یک کلام، ادبیات پایداری است و از چهره‌های شاخص آن می‌توان به شفیع کدکنی، طاهره صفارزاده و علی موسوی گرمارودی اشاره کرد. با اذعان به دغدغه‌های ایدئولوژیکی شاعران مطرح این جریان، مسئله این نوشتار این است که بین عناوین و متن و باورهای اندیشگانی شاعران این جریان، باید رابطه معناداری وجود داشته باشد که سعی شده‌است برای پی‌بردن به این فرضیه، عناوین اشعار این شاعران تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سه سطح زبانی، ادبی و اندیشگانی به صورت بسامدی و آماری مورد بررسی قرار گیرد تا کم و کیف سبک و شاخصه این طیف یا جریان شعری در نامگذاری اشعار مشخص شود.

در پژوهش‌های شعر معاصر، بررسی و تحلیل عنوان‌های شعری به صورت مستقل از متن، کمتر مورد توجه منتقدان ادبی بوده‌است. گرجی و میری (۱۳۸۸: ۷۹) در مقاله‌ای، به تحلیل نام‌های اشعار قیصر امین‌پور در سطح فرم و محتوا پرداخته‌اند و نشان داده‌اند که عنوان‌های اشعار امین‌پور با متن اشعار او از تناسب و انسجام خوبی برخوردارند. دهرامی (۱۳۹۴: ۱۹) نیز در یک پژوهش، ضمن مقایسه شیوه‌های نامگذاری عناوین شعر در ادبیات سنتی و معاصر، کارکردهای هنری و ادبی آن را به صورت اجمالی بررسی کرده‌است. محمدی و قاسمی دورآبادی (۱۳۹۵: ۷۷) نیز، در مقاله‌ای به تحلیل عنوان‌های مجموعه‌ها و سروده‌های مهدی اخوان ثالث پرداخته‌اند و یادآور شده‌اند که با توجه به عنوان، می‌توان به محتوای اشعار و سیر فکری و روحی شاعر پی‌برد؛ اما درباره بررسی سبک‌شناختی عناوین شعری جریان شعر مقاومت مذهبی تا جایی که نگارندگان جست‌وجو کرده‌اند، اثر مستقلی ارائه نشده‌است.

این تحقیق با رویکردی توصیفی-تحلیلی و به صورت کتابخانه‌ای به بررسی عناوین شعری سه تن از چهره‌های شاخص جریان شعر مقاومت مذهبی؛ شفیع کدکنی، طاهره صفارزاده و سیدعلی موسوی گرمارودی می‌پردازد؛ بدین منظور، ابتدا همه عناوین شعری این شاعران از مجموعه شعرهای سروده شده تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران استخراج گردید و سپس، هر یک از این عناوین با رویکردی سبک‌شناختی در سه سطح زبانی، ادبی و فکری مورد بررسی آماری قرار گرفت تا ابتدا، توانمندی و شگردهای هر یک از شاعران یادشده در سطوح زبانی، ادبی و فکری مشخص گردد و سپس، با مقایسه آماری و تحلیل داده‌ها، توانمندی و شیوه‌ها و شگردهای هر کدام از این شاعران در انتخاب عناوین شعری مشخص شود. به این منظور در ساختار زبانی، عنوان‌های شعری به چهار دسته تقسیم‌بندی شدند که عبارت‌اند از: سطح ساخت واژه (منظور از واژه، کلمه‌های ساده، مرکب، مشتق، مشتق مرکب و تصریفی است)، ساخت ترکیبی (منظور از ساخت ترکیبی، ترکیب‌های وصفی، اضافی و عطفی یا پیوندی است)، ساخت جمله (منظور جمله است) و ساخت عبارت (منظور گروه‌های متممی است).

در سطح ادبی، عناوین شعری از منظر آرایه‌هایی که در ساخت عنوان‌ها وجود دارند، مورد بررسی آماری قرار می‌گیرند و در سطح فکری، سرچشمه‌های اندیشگانی عناوین در پنج حوزه فردی و رمانتیک، اسطوره و حماسه، عناصر طبیعت، سیاسی و اجتماعی و باورهای دینی و مذهبی دسته‌بندی و نقد و تحلیل می‌شوند.

۲- بحث

۲-۱- شفیع کدکنی

م. سرشک، از جمله شاعران و البته محققان و اساتید برجسته شعر و ادبیات فارسی است که در هر دو چهره شاعری و استادی ادبیات، چهره‌ای ممتاز و شناخته‌شده در بین جامعه ادبی ایران است. به گواه اکثر کتاب‌هایی که در حوزه جریان‌های شعر معاصر نوشته شده، شعر م. سرشک از نظر دسته‌بندی‌های مطرح‌شده، در دسته و جریان شعر مقاومت مذهبی قرار می‌گیرد (حسین‌پور چافی، ۱۳۸۷: ۳۵۵). از این استاد شاعر و محقق تا پیروزی انقلاب اسلامی، هفت مجموعه شعر به نام‌های «زمزمه‌ها» (مرداد ۱۳۴۴)، «شب‌خوانی» (خرداد ۱۳۴۴)، «از زبان برگ» (اردیبهشت ۱۳۴۷)، «در کوچه‌باغ‌های نشابور» (مرداد ۱۳۵۰)، «مثل درخت در شب باران» (دی ۱۳۵۶)، «از بودن و سرودن» (دی ۱۳۵۶) و «بوی جوی مولیان» (بهمن ۱۳۵۶) منتشر شده‌است که البته، همه این مجموعه‌ها در کتابی با نام «آینه‌ای برای صداها» در سال ۱۳۷۶ به چاپ رسیده‌است.

۲-۱-۱- سبک‌شناسی ساختار زبانی عناوین شعری م. سرشک

با توجه به جدول فراوانی شماره ۱، م. سرشک بیشترین عناوین شعری خود را به ساخت واژه‌ای اختصاص داده‌است؛ یعنی عناوینی که ساختار آنها، یک مفهوم و کلمه است؛ هرچند که گاهی این واژه‌ها، ساختی غیر ساده دارند. (آرزو، پیغام، دیشب، تردید، کاروان، سفر، ملال، نشانی، دریا، مرثیه و ...) از مجموع ۲۲۱ عنوان شعر از هفت مجموعه شعر م. سرشک، ۸۷ عنوان، یعنی چیزی نزدیک به ۴۰ درصد از این نوع‌اند؛ چنانکه می‌دانیم کلمات و واژه‌ها قدرت و تأثیر شگرفی دارند و اگر هوشمندانه انتخاب شوند، در شکل‌گیری فضای مورد نظر شاعر می‌توانند نقش آفرین باشند. یدالله رؤیایی اعتقاد دارد که

«تمام شعر، کلمه است» (رؤیایی، ۱۳۹۷: ۶۰). شاعران با توجه به تربیت ذهنی خود و بلندی فکر و اندیشه‌ای که دارند، از واژگان و کلماتی خاص بهره می‌برند.

در بررسی عناوین اشعار م. سرشک از این منظر، نکاتی برای خواننده روشن می‌شود که حتی اگر از علاقه و تسلط شاعر بر زبان و ادبیات گذشته فارسی آگاه نباشد، به آن وقوف می‌یابد و آن نکته، غلبه واژگان آرکائیک و کهن فارسی در بین عناوین شعری اوست: دیباچه، معراج‌نامه، باطل‌السحر (از مجموعه بودن و سرودن)، مرثیه، اشراق، ناکجا، منطق‌الطیر، (بوی جوی مولیان)، جرس، مناجات (مثل درخت در شب بارانی)، حلاج، سوگ‌نامه (در کوچه‌باغ‌های نشابور)، تردید، کاروان، سیمرغ، زنهار (شب‌خوانی) و این حجم از واژگان کهن و آرکائیک، ضمن آنکه نشان‌دهنده علاقه و ارادت شاعر به ادبیات کهنسال فارسی و به‌خصوص سبک خراسانی است، برای خواننده نیز فضاهای اسطوره‌ای و تداعی‌های فراوانی را باعث می‌گردد.

نکته قابل‌اعتنای دیگر در این باره، آن است که با وجود تسلط و اشراف شاعر بر زبان فارسی و ظرفیتی که این زبان برای ساخت واژه‌های جدید از طریق ترکیب و اشتقاق دارد، م. سرشک کمتر از این ظرفیت‌ها و ظرافت‌های زبانی در ساخت عناوین شعری خود بهره برده است. «بخشی از آنچه «حادثه‌آفرینی» در زبان خواننده می‌شود و در شعر اتفاق می‌افتد، به ثروتی مربوط می‌شود که زبان با افزایش ظرفیت و آفرینش واژه به دست می‌آورد» (علی‌پور، ۱۳۸۷: ۲۴۹) و از این حیث، لااقل عناوین شعری م. سرشک فقیر است و از بین تمام ۸۷ عنوان شعری که ساخت واژه‌ای دارند، تنها چند عنوان مثل روشن‌دلان (زمزمه‌ها)، کوهبید، شب‌خوانی (شب‌خوانی) و خموشانه (در کوچه‌باغ‌های نشابور) دیده می‌شود که ساختی غیر ساده دارند.

م. سرشک اما از توانمندی زبان فارسی در ساخت ترکیبی (وصفی، اضافی و عطفی) بهره فراوانی برده است. با توجه به جدول فراوانی شماره ۱، او ۸۰ عنوان شعری خود را این‌گونه برگزیده است. در این‌گونه ترکیبات، دو عامل جادوی مجاورت (شفعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۴۰۷) در عناوینی چون باغ برهنه، خنیا خاک، سرود ستاره، شهادتگاه شوق و استفاده از واژه‌ای که بار تلمیحی و تاریخی دارد؛ مانند آینه جم، هفت‌خوانی دیگر، مزامیر

گل داوودی، صدای بال ققنوسان و ... مهم‌ترین شگرد شاعر برای خلق ترکیب‌های اضافی، وصفی و عطفی است.

ساخت عبارت که عموماً گروه متممی است، به نسبت ساخت واژه‌ای و ساخت ترکیبی، کاربرد کمتری در عناوین شعری م. سرشک دارد (حدوداً ۲۱ درصد)؛ اما با دقت در این گونه عناوین به نظر می‌رسد که شاعر در استفاده از این شیوه برای نامگذاری تعمدی دارد. این گونه عناوین، یا به خاطر انگیزه‌های زیباشناختی که در آن عناوین نهفته است، انتخاب می‌شوند و یا به خاطر برجسته کردن قسمتی از شعر که مفهومی کانونی و کلیدی دارند و عموماً در متن شعر آمده‌اند. شاعر با قراردادن این عبارات در پیشانی شعر می‌خواهد که خواننده درنگ و تأکید بیشتری نسبت به آن داشته باشد؛ مانند در آستان عشق، یک مژه خفتن، بر خاک و خار و خارا، در حضور باد، درین شب‌ها، برای باران، از پشت این دیوار، از دور در آینه، از بودن و سرودن، حتی نسیم را، زانسوی خواب مرداب و ...

ساخت جمله در عناوین شعری م. سرشک نمی‌تواند ویژگی خاصی برای عناوین شعری او باشد؛ چون در بسیاری از موارد، این عناوین قسمتی از شعر شاعرند و نمی‌توانند بیانگر نکته‌ای سبکی باشند؛ البته شفיעی کدکنی نیز به این گونه نامگذاری توجه چندانی نشان نداده است و تنها چهار درصد عناوین شعری خود را این گونه برگزیده است.

بررسی زبانی عناوین	در کل مجموعه‌ها	درصد در کل مجموعه‌ها
ساخت واژه‌ای	۸۷	۳۹/۳۶
ساخت ترکیبی	۸۰	۳۶/۱۹
ساخت عبارت	۴۵	۲۰/۳۷
ساخت جمله	۹	۴/۰۸
مجموع	۲۲۱	۱۰۰

جدول شماره ۱- فراوانی ساختار زبانی عناوین شعری م. سرشک

۲-۱-۲- سبک‌شناسی هنری عناوین شعری م. سرشک

آنچه کلام و واژه‌ها را در زبان شاعران برجسته می‌کند و متن را از سطح عادی به سطح ادبی ارتقا می‌دهد، شگردها و ترفندهای مختلفی است که فرمالیست‌های روس از مجموع آنها، به عنوان «هنر سازه‌ها» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۱۴۸) یاد می‌کنند. شاعران با کمک این هنر سازه‌ها، دست به «آشنایی‌زادگی» می‌زنند و کلام خود را رنگ و صبغه‌ای ادبی می‌بخشند. بی‌گمان نخستین برخورد خواننده با متن، عنوان شعر است و اگر عنوان شعر بتواند در خواننده درنگی ایجاد کند و او را ترغیب نماید تا شعر را بخواند، ارزش و اعتبار زیادی دارد. هیچ شاعری از چنین ظرفیتی به راحتی عبور نخواهد کرد. م. سرشک نیز، به این نکته توجه ویژه‌ای دارد. از بررسی آماری عناوین شعری م. سرشک که در جدول فراوانی شماره ۲ آمده‌است، نکات زیر قابل بیان است:

- ۱- تنوع آرایه‌های ادبی در ساخت عناوین شعری: در عناوین شعری او به نسبت دیگر شاعران این جریان ادبی، از انواع و اقسام هنر سازه‌ها برای برجسته‌سازی استفاده شده‌است.
- ۲- بسامد بالای بראعت استهلال در نامگذاری عناوین شعری: در مورد م. سرشک این نکته گفتنی است که بسیاری از این بראعت استهلال‌ها، با توجه به ذهن و اندیشه تربیت یافته او و آشنایی‌اش با مفاهیم و مسائل ادبی، چه در سطح واژه و چه در سطح ترکیب و عبارت و جمله، علاوه بر اینکه به فضا سازی کمک کرده‌است، جنبه‌های زیباشناختی خاصی هم دارد و عموماً از واژگان تراش خورده و ادبی‌اند؛ مانند تردید، سوگواری، مرثیه و ... در سطح ترکیب و عبارت و جمله، با آوردن واژگان مختلف در کنار هم به جنبه موسیقایی این «با هم‌آبی‌ها» توجه داشته‌است که این ویژگی اخیر، در بیشتر عناوین شعری او در حوزه‌های دیگر شگردهای هنری‌اش نیز، قابل مشاهده است: در شمیم صبح، راستی آیا (از زبان برگ)، از بودن و سرودن، آیا تورا پاسخی هست، خموشانه (در کوچه‌باغ‌های نشابور) و

- ۳- عناوین تلمیحی: بعد از بראعت استهلال، عناوینی که بار تلمیحی دارند، بیشترین بسامد را در نامگذاری اشعار م. سرشک به خود اختصاص داده‌اند. او ۲۹ عنوان شعری خود را این‌گونه انتخاب کرده‌است (حدود ۱۳ درصد). تلمیح به خاطر ایجازی که در خود

نهفته دارد، علاوه بر آنکه می‌تواند حجم وسیعی از مفاهیم را به ذهن خواننده آگاه احضار کند؛ همچنین می‌تواند باعث ایجاد فضا و هاله‌های معنایی هم بشود و با این کار، به نوعی خواننده را در شعر شریک گرداند و این، دقیقاً چیزی است که در شعر جدید و مدرن بسیار به آن توجه شده است. م. سرشک نیز با انتخاب عناوین تلمیحی، چنین فرصت و فضایی را برای خواننده خود گسترانیده است؛ عناوینی چون سیمرخ، هفت‌خوانی دیگر، آیینۀ جم (شب‌خوانی)، مزامیر داوودی (از زبان برگ)، حلاج (در کوچه‌باغ‌های نشابور)، مزمور عشق، زبور تنهایی (مثل درخت در شب بارانی)، آواره یمگان، اضطراب ابراهیم، مزمور درخت، معراج‌نامه (از بودن و سرودن).

۳- استفاده از نماد: بعد از انقلاب مشروطه، با آشنایی فضای ادبی ایران با ادبیات غرب به‌ویژه مکتب سمبولیسم از یک سو و از سوی دیگر، فضای خفقان‌آلودی که همواره در جامعه ایرانی معاصر وجود داشته است، جریانی ادبی موسوم به سمبولیسم اجتماعی در ادبیات ایران شکل گرفت که بعد از نیما و اخوان تا حدودی می‌توان شفיעی کدکنی را ادامه‌دهنده این جریان در دههٔ چهل و پنجاه دانست. (زرقانی، ۱۳۹۱: ۳۳۶). حضور عنصر نماد به صورت چشمگیر (حدود ۱۳ درصد) در میان عناوین شعری شفיעی کدکنی مبین این نکته است. از جمله نمادهای پرکاربرد این جریان در عناوین شعری شفיעی کدکنی می‌توان به درخت و شب (از زبان برگ)، شقایق و ستاره (از بودن و سرودن) اشاره کرد؛ البته بخشی از نمادهای شفיעی کدکنی شخصی و ابداعی‌اند؛ مانند کوهبید (شب‌خوانی)، سفر، بنفشه، ققنوس، حلاج (در کوچه‌باغ‌های نشابور)، دریا، مرداب، آبی، باد (بوی جوی مولیان).

۴- استفاده از استعاره: دیگر سازهٔ هنری‌ای که شفיעی کدکنی برای نامگذاری عناوین از آن بهره برده است، استعاره است. از مجموع ۲۲۱ عنوان شعر این مجموعه‌ها، ۲۵ عنوان نزدیک به ۱۲ درصد عناوین شعری او استعاری‌اند: کاروان، پل (شب‌خوانی)، سپیده، آیینه‌ها، بوسهٔ باران، در آستان عشق (زمزمه‌ها)، کوچ بنفشه‌ها، تنهایی ارغوان، در حضور باد، گل‌های زندان (از زبان برگ).

استعاره، یکی از بنیادی‌ترین هنر‌سازهای شعر معاصر و ادبیات مدرن است. این هنر‌ساز، در عناوین شعری شفیعی کدکنی در کنار دیگر عناصر چندمعنایی، بسیار مورد توجه بوده‌است. تمرکز شفیعی کدکنی بر بعضی استعاره‌ها سبب شده که به تدریج این استعاره‌ها به نمادهایی در شعر او بدل شوند؛ از این قبیل می‌توان به کاروان، آینه، باد و باران در شعر او اشاره کرد.

۵- استفاده از دیگر آرایه‌ها: آرایه‌هایی مانند تشبیه، ایهام، حس آمیزی، کنایه و پارادوکس نیز مورد توجه شاعر بوده‌اند و تنوع این صنایع ادبی می‌تواند مبین توانمندی شاعر در استفاده از امکانات ادبی گوناگون باشد؛ اگرچه بسامد قابل توجهی ندارند.

با توجه به جدول فراوانی شماره ۲، استفاده فراوان شاعر از هنر‌سازهای تلمیح، نماد و استعاره که حدود ۴۰ درصد از عناوین او را تشکیل می‌دهند، می‌توان نتیجه گرفت که تعلق و دل‌بستگی عمیق شفیعی کدکنی به گذشته فرهنگی ایران اسلامی از یک سو و پرداختن به مسائل سیاسی و اجتماعی عصر خود با کمک هنر‌سازهای فوق از دیگر سو، سبب شده‌است که شعر او تاریخ‌مند و شعاری نگردد. این ویژگی، در بین شاعران این جریان قابل ملاحظه است و تا حدود بسیار، شعر و کلام او را از دیگر شاعران این جریان متمایز می‌کند و برجستگی خاصی به آن می‌بخشد.

تکنیک‌های هنری	تعداد در مجموعه‌ها	درصد در مجموعه‌ها
براعت استهلال	۷۴	۳۳/۴۸
استعاره	۲۵	۱۱/۳۱
تلمیح	۲۹	۱۳/۱۲
تشبیه	۱۸	۸/۱۴
نماد	۲۷	۱۲/۲۱
ایهام	۱۱	۴/۹۷
حس آمیزی	۶	۲/۷۱
کنایه	۳	۱/۳۵

۰/۹۰	۲	جناس
۱/۳۵	۳	پارادوکس
۱۰/۴	۲۳	عناوین بدون آرایه
۱۰۰	۲۲۱	مجموع آرایه‌ها

جدول شماره ۲- فراوانی کاربرد آرایه‌ها در عناوین شعری م. سرشک

۲-۱-۳- سبک‌شناسی فکری عناوین شعری م. سرشک

در بررسی عناوین شعری م. سرشک از منظر فکری، با شاعری مواجه‌ایم که بعد اندیشگانی متنوعی دارد و هریک از این ابعاد، چهره‌ای خاص از او ترسیم می‌کند؛ هر چند همه این ابعاد و چهره‌ها در نهایت، زیرمجموعه چهره اجتماعی شاعر قرار می‌گیرند. او در مجموعه آغازین خود، زمزمه‌ها، غالباً چهره‌ای فردی و رمانتیک دارد؛ هر چند این چهره، چهره غالب او نیست و خود شاعر نیز، چنین چهره‌ای را نمی‌پسندد (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۰). از مجموع ۶۵ عنوان فردی و رمانتیکی که در تمام هفت مجموعه شعر او وجود دارد، ۳۴ مورد در همین دفتر زمزمه‌هاست که این خود، بیش از نیمی از عناوین فردی را تشکیل می‌دهد. نکته حائز اهمیت علاوه بر روند کاهشی این گونه عناوین در دفترهای بعدی شاعر، می‌تواند این باشد که م. سرشک برخلاف دیگر شاعران این جریان و حتی شاعران متعهد آن زمان، که به خاطر توجه و اشتیاق خوانندگان و فضای خاصی که در جامعه آن دوران شکل گرفته بود و بر فضای شعری آنها تأثیر گذاشته بود و شعرشان را به شدت اجتماعی و عشق‌گریز نموده بود، این گونه احساسات را به طور کامل نادیده نمی‌گیرد. او در مجموعه‌های دیگر خود بعد از زمزمه‌ها نیز، به چنین مفاهیمی می‌پردازد. م. سرشک از مجموعه شعر «شب‌خوانی»، به تدریج از «من» فردی خود فاصله می‌گیرد و بیشتر به «من» اجتماعی و سیاسی رو می‌کند. این نکته را در جدول فراوانی شماره ۳ به وضوح می‌توان شاهد بود و این چهره دیگری از این شاعر و محقق برجسته است. دل‌بستگی و علاقه فراوان م. سرشک به طبیعت و عناصر آن، وجه دیگری از شخصیت اوست. اگر حتی به عناوین هفت‌گانه مجموعه شعرهای او هم توجه کنیم، این دل‌بستگی و علاقه را می‌توانیم ببینیم؛

عناوینی چون «از زبان برگ»، «در کوچه‌باغ‌های نشابور» و «مثل درخت در شب باران»؛ البته این علاقه و اشتیاق در بسیاری از موارد، مانند شاعرانی چون منوچهری دامغانی نیست که شاعر در برابر طبیعت شگفت‌زده شود و با زبانی ادبی به توصیف آن پردازد؛ بلکه شاعر با نگاهی نو، لایه‌های معنایی و عموماً نمادین به آنها می‌بخشد؛ مانند کوهبید، باغ برهنه (شب‌خوانی)، سفرنامه باران، مرثیه درخت، برای باران (از زبان برگ)، دریا (در کوچه‌باغ‌های نشابور) و ...

وجه دیگری از چهره شاعری م. سرشک را با توجه به عناوین شعری اش می‌توان به دل‌بستگی‌های او به مفاهیم دینی و مذهبی دانست. در دوره‌ای که اکثر جریان‌های ادبی طرفدار شعر متعهد، با مقوله دین و باورهای مذهبی رابطه‌ای ندارند و بعضاً در برابر آن قرار می‌گیرند، م. سرشک از عناوینی چون شب‌خوانی، نماز خوف، مناجات، سوره روشنایی، معراج‌نامه، آیه‌های شنگرفی، بار امانت و ... برای بیان مفاهیم اشعار خود بهره می‌برد که نشان‌دهنده تعلق خاطر او به چنین حوزه‌های اندیشگانی است.

وجه آخر چهره ادبی م. سرشک را در دل‌بستگی‌های او به مفاهیم حماسی و اسطوره‌ای می‌توان شاهد بود. عناوینی چون سیمرغ، هفت‌خوانی دیگر، آینه جم (شب‌خوانی)، مزامیر گل داوودی (از زبان برگ)، صدای بال ققنوسان، حلاج (در کوچه‌باغ‌های نشابور)، آواره یمگان، زم‌مور بهار (از بودن و سرودن)؛ البته یکی دیگر از وجوه چهره ادبی شفیع‌ی - کدکنی، وجه عرفانی اوست؛ اما چون این وجه در دیگر شاعران این جریان کمرنگ است، ما در تقسیم‌بندی، تسامحاً مفاهیم اسطوره‌ای و عرفانی را با همدیگر بررسی نموده‌ایم؛ به عنوان مثال، عناوینی چون «این کیمیای هستی» از مجموعه شعر (مثل درخت در شب باران) و «شطح اول و دوم» از مجموعه شعر (بوی جوی مولیان) این گونه‌اند.

حقیقت این است که م. سرشک در مجموعه شعر «آینه‌ای برای صداها» از «من» فردی شروع می‌کند و به «من» اجتماعی می‌رسد و از آن هم در می‌گذرد و به «من» جهانی و مفاهیمی چون «آخرین برگ سفرنامه باران/ این است / که زمین چرکین است» می‌رسد و برای رسیدن به چنین جایگاهی، از انبوهی از مفاهیم در حوزه‌های مختلفی چون طبیعت، رمز و اسطوره، باورهای دینی و مذهبی و فرهنگ و تمدن دیرپای ادبی ایران بهره می‌برد.

بررسی فکری عناوین	در کل مجموعه‌ها	درصد در کل مجموعه
فردی و رمانتیک	۶۵	۲۹/۴۱
مفاهیم دینی و مذهبی	۲۵	۱۱/۳۱
عناصر طبیعت	۴۸	۲۱/۷۱
اسطوره‌ای و حماسی	۲۵	۱۱/۳۱
اجتماعی و سیاسی	۵۸	۲۶/۲۴
مجموع	۲۲۱	۱۰۰

جدول شماره ۳- فراوانی عناصر فکری در عناوین شعری م. سرشک

۲-۲- طاهره صفارزاده

طاهره صفارزاده «شاعر، نویسنده، محقق و مترجم متعهد در سال ۱۳۱۵ ه.ش در سیرجان در خانواده‌ای متوسط و با پیشینه‌ای از مردان و زنانی با نگرش و رفتاری عرفانی و روحیه‌ای ستم‌ستیز به دنیا آمد. (اکبری و خلیلی، ۱۳۸۹: ۴۶). صفارزاده شاعری است که تعهد، مفهوم‌گرایی، اندیشه‌محوری و دین‌باوری از مؤلفه‌های اصلی شعر اوست. وی اولین زن شعر نوگویی مذهبی - انقلابی است که کار سرودن شعر را از سال ۱۳۳۵ ه.ش آغاز کرده است. «طاهره صفارزاده، یکی از شاخص‌ترین چهره‌های شعر مقاومت دینی بوده که مراحل گوناگون تحول را در شعر و اندیشه گذرانده است» (صادق‌زاده، ۱۳۸۹: ۸۸). نام صفارزاده به‌عنوان یکی از آغازکنندگان شعر نیمایی مذهبی در تاریخ ادبیات معاصر ایران ثبت شده است.

مجموعه اشعار چاپ‌شده طاهره صفارزاده پیش از انقلاب (که محدوده مورد بررسی این پژوهش است)، شامل هفت دفتر شعر است که به ترتیب زمان سرایش آنها عبارت‌اند از: رهگذر مهتاب (۳۵-۴۱)، دفتر دوم (۴۱-۴۷)، سد و بازوان (۴۵-۴۸)، طنین در دلنا (۴۹-۵۰)، مردان منحنی (۴۹-۵۷)، بیعت با بیداری (۵۶-۵۸) و سفر پنجم (۵۱-۵۵). از مجموع ۱۲۵ قطعه شعر هفت مجموعه قبل از انقلاب این شاعر، به جز نه چهارپاره، شش غزل و دو رباعی - که همگی در اولین دفتر شعری وی است - قالب شعری مسلط و

بی‌رقیب در اشعار او، شعر نو است؛ به عبارت دیگر، بیش از ۹۲/۸۵ درصد اشعار وی در قالب نو سروده شده‌است.

۲-۲-۱- سبک‌شناسی ساختار زبانی عناوین شعری صفارزاده

همان‌طور که در جدول شماره ۴ آمده، بیشترین درصد عناوین شاعری صفارزاده از نوع ساخت واژه‌ای‌اند. از مجموع ۱۲۵ عنوان شعر این شاعر ۵۹ مورد، یعنی ۴۷/۲ درصد از این گونه‌اند. عنوان‌هایی نظیر بیگانه، سایه، بازگشت، جدایی، گردباد، عاشقانه، بادبادک‌ها، و ...

او در ساخت واژه‌ای، شاعری توانمند است که با توجه به ظرفیت زبان فارسی در ساخت واژگانی، بتواند واژه‌های جدید و نو بیافریند. از این منظر، صفارزاده چیز خاصی ارائه نکرده‌است و تمامی عناوین شعری او برگرفته از واژگان معمول زبان فارسی است. اگر عناوین شعری این شاعر را در بخش ساخت واژه مورد بررسی قرار دهیم که بیشترین درصد عناوین شعری او هم از این نوع‌اند (۴۷/۲)، خواهیم دید که در نامگذاری عناوین شعری این شاعر، غلبه واژگان عینی به نسبت واژگان ذهنی بیشتر است (تک‌درخت، سبزه، ماشین آبی و ...). «غلبه واژگان عینی (در برابر ذهنی) سبک متن را حسی می‌کند و کثرت واژه‌های ذهنی موجب انتزاعی شدن سبک می‌گردد» (فتوحی، ۱۳۹۰: ۲۵۱). صفارزاده در انتخاب عناوین شعری خود، گاه برای عینی‌تر شدن عناوین شعری خود از نامی خاص استفاده می‌کند؛ تهران، سفر سلمان، مه در لندن، در جشن تولد ولادیمیر، از شیکاگو و ...؛ البته این نکته نیز قابل تأمل است که بسیاری از این عناوین نوعی‌اند، نه شخصی؛ یعنی شاعر با وجود آنکه ظاهراً اسم خاصی را بیان کرده؛ اما شعر و کلامش قابلیت آن را دارد که عمق بیابد و فراتر از معنا و مفهوم مشخص، فهمیده و درک شود. عناوین شعری صفارزاده به‌خصوص در دو مجموعه «بیعت با بیداری» و «مردان منحنی» از منظر واژگان عینی و غلبه آن بر واژگان ذهنی پررنگ‌تر است و اگر به سال انتشار این دو مجموعه شعر توجه شود، می‌توان نتیجه گرفت که شاعر هر چه به سمت پیروزی انقلاب اسلامی نزدیک‌تر می‌شود، بیشتر از عناوینی که شفافیت بیشتری دارند، استفاده می‌کند و از ابهام و تیرگی واژگان ذهنی دورتر می‌شود. او در عناوین شعری خود، کمتر به جنبه آرکائیک زبان توجه

داشته‌است (آبادی ددان) و در مقابل، از واژگانی که به فضای عادی و روزمره زندگی تعلق دارند، در عناوین شعری خود بهره می‌برد؛ آسانسور، میزگرد مروّت، ماشین آبی، پلکان و ... این توجه می‌تواند مبین این نکته باشد که شاعر به دسته‌بندی‌های معمول و رایجی که درباره واژگان - ادبی بودن یا نبودن - می‌شود، معتقد نیست.

بعد از ساخت واژه‌ای، دومین نوع نامگذاری عناوین شعری صفّارزاده، از نوع ساخت ترکیبی است. او از مجموع ۱۲۵ عنوان شعری (۳۸ مورد)، یعنی بیش از سی درصد از عناوین اشعار خود را به این شکل نامگذاری کرده‌است؛ علاوه بر عناوین اشعار، عنوان‌های اصلی مجموعه شعرهای وی نیز، اغلب به صورت ساخت ترکیبی هستند (رهگذر مهتاب، دفتر دوم، سدّ و بازوان، سفر پنجم و مردان منحنی). این مسئله نمایانگر تمایل شاعر به ترکیب‌سازی در جهت تداعی احساسات ویژه خود در مخاطب اثر است. یکی از ویژگی‌های زبان فارسی، قابلیت ترکیب واژگان مختلف از نظر دستوری با یکدیگر است و از این رهگذر، ترکیبات اضافی، وصفی و عطفی شکل می‌گیرند. شاعران برای ایجاد آشنایی‌زدایی، بسیار از این ظرفیت زبان بهره برده‌اند و با قراردادن واژه‌های مختلف در کنار یکدیگر، دایره تداعی و لایه‌های معنایی فراوانی را مسبب شده‌اند. در این قسمت، صفّارزاده صاحب سبک و شاخص است. او با افزودن دو واژه از طیف‌های مختلف و برخورد آنها با یکدیگر، به خلق معانی و مفاهیم عمیق دست می‌یابد؛ البته این ویژگی، به‌خصوص زمانی که شاعر، واژه‌هایی را از طیف واژه‌های مذهبی انتخاب و ترکیب می‌کند، ارزش و نمود بیشتری نیز می‌یابد؛ مانند سفر سلمان، سفر زمزم، سفر هزاره (سفر پنجم)، سروش قم، سفر بیداران، فراز بیداری (بیعت با بیداری).

ساخت عبارت، عموماً گروه‌های اسمی‌ای است که حالت تعلیقی پیدا کرده‌است و با نداشتن اجزای دیگر جمله، گویی شاعر در ایجاد معنا برای متن، سهمی برای خواننده قائل شده‌است. این‌گونه عناوین با قابلیت تعبیرپذیری خود، به خلق معانی مختلف در ذهن خواننده منجر می‌گردند. میزان استفاده صفّارزاده از این شیوه برای نامگذاری عناوین شعری ۱۹ مورد است؛ یعنی بیش از ۱۵ درصد از عناوین شعری. نام دو مجموعه شعر او نیز بر همین اساس انتخاب شده‌است (طنین در دلنا و بیعت با بیداری). او در مواردی که از این

شیوه برای نامگذاری عنوان شعری بهره برده، توانسته است فضا و افق انتظاری برای مخاطب خود بگستراند؛ به عنوان مثال می‌توان به نام شعر «از نام‌های دیگر سودابه» توجه کرد. این نام که بر پیشانی یکی از شعرهای مجموعه «مردان منحنی» نقش بسته، یک گروه متممی است. در این عنوان، شاعر با آوردن یک گروه متممی برای گزاره بیان نشده، حجمی از تداعی‌ها و لایه‌های معنایی را در ذهن خواننده ایجاد می‌کند؛ به‌ویژه که واژه سودابه به جهت بار اسطوره‌ای و تلمیحی خود به دریافت‌های گوناگون دامن می‌زند. در این نوع ساخت، کنار هم قرار گرفتن کلمات، خود عامل ایجاد تداعی است. در همین عنوان مورد نظر، واژه «نام»، تداعی گر هاله‌ای معنایی از خوش‌نامی یا بدنامی سودابه نیز می‌تواند باشد. صفارزاده از بین تمامی شگردهای نامگذاری عناوین شعری خود، کمتر از شیوه ساخت جمله بهره برده است و تنها ۹ مورد، یعنی چیزی حدود هشت درصد اشعارش این گونه‌اند. همان‌طور که می‌دانیم، این شیوه نمی‌تواند بیانگر احساس و عاطفه خاصی باشد و تنها بیانگر بخشی از شعر شاعر است که در گذشته هم از آن استفاده می‌شده است. این گونه عنوان‌ها معمولاً از متن شعر گرفته شده‌اند و عمدتاً جملات خبری‌اند و به نظر می‌رسد که شاعر در انتخاب این عناوین به لایه معنایی‌ای که عنوان‌ها می‌توانند داشته باشند، توجه نداشته است و تنها جمله‌ای زیبا و محوری از شعر را انتخاب کرده است؛ شیرها که با توپ نقره بازی می‌کنند، نهنک‌ها با من مهربان بودند، من بارانی آبی‌ام را صدا خواهم کرد (طنین در دلتا)، بازوانم بوی سد شکسته را دارند، بیا تو گابریلا (سد و بازوان).

بررسی زبانی عناوین	در کل مجموعه‌ها	درصد در کل مجموعه
ساخت واژه‌ای	۵۹	۴۷/۲
ساخت ترکیبی	۳۸	۳۰/۴
ساخت عبارت	۱۹	۱۵/۲
ساخت جمله	۹	۷/۲
مجموع	۱۲۵	۱۰۰

جدول شماره ۴- فراوانی ساختار زبانی عناوین شعری طاهره صفارزاده

۲-۲-۲- سبک‌شناسی هنری عناوین اشعار صفارزاده

چنانکه از جدول شماره ۵ برمی‌آید، پرکاربردترین شیوه صفارزاده در بعد هنری عناوین شعری، براعت استهلال است. این صنعت ادبی، شگردی است که اگر درست به کار رود، می‌تواند نقش عمده‌ای در راهنمایی مخاطب به طرح اصلی، فضا و اندیشه محوری شاعر داشته باشد و همچنین، کلید واژه‌ای در کشف ابهامات شعری او باشد. صفارزاده را می‌توان در استفاده از این شگرد، شاعری موفق دانست.

در شعر «سخنی در آغاز»، از مجموعه رهگذر مهتاب، عنوان شعر خود، براعت استهلالی است که قرار گرفتن در ابتدای مجموعه، آغاز شعر و شاعری او را به ذهن متبادر می‌کند. «برگ‌ریزان»، عنوان یکی دیگر از اشعار این مجموعه است که در ذهن مخاطب فضایی اندوهناک و غم‌زده و پاییزی را ترسیم می‌کند. این فضا سازی از رهگذر، براعت استهلال زیبایی است که شاعر به کار برده است.

ایهام نیز که یکی از مهم‌ترین عناصر چندمعنایی و چندگانگی معناست، در ساختار عناوین شعری صفارزاده سهمی بسزا دارد؛ چنانکه از جدول شماره ۵ برمی‌آید، بیش از ۳۰ درصد عناوین اشعار او دارای چنین شگردی است.

چندمعنایی بودن عناوین می‌تواند موجب تأویل‌پذیری و خوانش هرمنوتیکی اشعار شود؛ به عنوان مثال، عنوان «شادباش» علاوه بر معنای شاد بودن، هدیه‌هایی را که در مجالس شادی نثار می‌کنند نیز، به ذهن متبادر می‌کند و یا عنوان «زنگی»، علاوه بر معنای زنگ، معنای سیاهی را که منسوب به زنگ است نیز، به ذهن متبادر می‌کند. گردباد، بازسازان، آتش‌نشان، سفر بیداران و ... نمونه‌های دیگری از این دسته‌اند.

استعاره که هم در تعریف سنتی خود جزو مخیل‌ترین عناصر بیانی است و هم در نظام زیبایی‌شناختی شعر جدید، هنر سازه‌ای مهم است، در عناوین شعری صفارزاده در جایگاه سوم قرار دارد. او ۱۸ عنوان شعری خود را این‌گونه برگزیده است: مرگ صبا، تک‌درخت (رهگذر مهتاب)، مرز تصویرها، تطاول پیوستگی (دفتر دوم)، مرثیه بهار، دعای باران (سد و بازوان)، سبزه (سفر پنجم)، آبادی ددان (بیعت با بیداری). این آرایه در جذب هر چه بیشتر مخاطب و تشویق وی برای مطالعه متن شعر بسیار مؤثر است. بعد از این سه آرایه،

آرایه‌های دیگری چون تشبیه، تلمیح، حس آمیزی، کنایه و جناس از هنر سازه‌هایی هستند که صفارزاده در نامیدن اشعار، از آنها بهره برده است که با توجه به جدول، بسامد بالایی در عناوین شعری صفارزاده ندارند و نمی‌توانند شاخصه سبکی ایجاد نمایند.

تکنیک‌های هنری	تعداد در مجموعه‌ها	درصد در مجموعه‌ها
براعت استهلال	۴۴	۳۵/۲
ایهام	۳۸	۳۰/۴
استعاره	۱۸	۱۴/۴
تشبیه	۱۰	۸
تلمیح	۳	۲/۴
حس آمیزی	۲	۱/۶
کنایه	۲	۱/۶
جناس	۱	۰/۸
عناوین بدون آرایه	۷	۵/۶
مجموع آرایه‌ها	۱۲۵	۱۰۰

جدول شماره ۵- فراوانی کاربرد آرایه‌ها در عناوین شعری طاهره صفارزاده

۲-۲-۳- سبک‌شناسی فکری عناوین اشعار صفارزاده

با نگاهی کلی به عناوین شعری صفارزاده از نخستین مجموعه شعرش، «رهگذر مهتاب» تا آخرین آنها قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، «مردان منحنی»، سیر فکری و تحول اندیشگانی این شاعر را به خوبی می‌توان دریافت. صفارزاده در مجموعه رهگذر مهتاب و حتی دفتر دوم، بیشتر در بند احساسات و عواطف شخصی است. از مجموع ۴۴ عنوان فردی و رمانتیک اشعار او در هفت مجموعه شعر قبل از انقلابش، ۳۷ مورد در همین دو مجموعه شعر اخیر دیده می‌شود؛ بیگانه، سایه، بازگشت، اگر، برگ‌ریزان، اشک تمساح، من چیستم؟، شبکور و ... این نکته می‌تواند بیانگر آن باشد که شاعر هر چه از آغاز شاعری خود فاصله می‌گیرد، کمتر به مفاهیم فردی و رمانتیک توجه می‌کند؛ در واقع، وجه غالب اندیشگانی این شاعر از مجموعه شعر «طنین در دلنا» شکل می‌گیرد. صفارزاده از

مجموعه شعر طنین در دلثا به بعد، شاعر دیگری است با عناوین و البته، مضامینی دیگر. او از این مجموعه به بعد، مسافری است که به دنبال خویشتنِ خویش است؛ همان خویشتنی که هم، ریشه در باورهای دینی و آموزه‌های مذهبی‌اش دارد و هم، ریشه در حساسیت فراوانش به آنچه در اطراف خود، در فضای اجتماعی و سیاسی ایران و جهان می‌بیند. جالب اینکه عنوان آغازین مجموعه شعر طنین در دلثا، «سفر اول» است و این سفر در شعر دوم، رنگ و بوی دینی بیشتری هم می‌گیرد. عنوان شعر دوم، «سفر زمزم» در کنار بار تلمیحی که با خود دارد و بسیار هم تأثیرگذار است، از بار ابهامی نیز بی‌بهره نیست. سفر زمزم می‌تواند علاوه بر معنای اصلی خود، تداعی کننده سفر پاک، سفر به پاکی هم باشد. همین دو عنوان شعری، خود به تنهایی می‌تواند سوگیری و جهت‌فکری شاعر را به خوبی آیینگی کند؛ چیزی که در مجموعه‌های بعدی شاعر هم تکرار می‌شود. با توجه به جدول شماره ۶، بیشترین عناوین شعری صفارزاده، عناوین سیاسی-اجتماعی (نزدیک به ۶۲ درصد) است و هم از این روست که بعضی معتقدند «شعر صفارزاده، شعر مقاومت و سیاست است» (نیکوبخت و دیگران، ۱۳۸۸: ۱۴۸). مضامین مطرح‌شده در این گونه شعرها، در آغاز رنگ و جلوه آشکاری ندارند و شاعر بنا شرایط حاکم بر فضای جامعه به شکلی مبهم و با اشارات و مفاهیم ضمنی به آنها می‌پردازد (سفر زمزم، سفر اول، تشیع جنازه ژنرال، سفر هزاره‌ها، سفر سلمان) و هر چه به پیروزی انقلاب نزدیک‌تر می‌شویم، به‌خصوص در دو مجموعه بیعت در بیداری و مردان منحنی، این ابهام هنری جای خود را به صراحت و روشنی می‌دهد (آبادی‌دندان، سروش قُم، سفر بیداران، در چارراه شهادت، در سینمای مرگ). بعد از مفاهیم سیاسی-اجتماعی، مفاهیم دینی و مذهبی با آماری نزدیک به ده درصد، بُعد فکری دیگر عناوین شعری صفارزاده را به خود اختصاص داده‌است؛ البته ذکر این نکته ضروری است که صفارزاده از دهه پنجاه به شعر مذهبی روی آورد (یاحقی، ۱۳۸۵: ۲۸۳).

صفارزاده در عناوین شعری خود، کمتر به عناصر طبیعت و عناصر اسطوره‌ای و حماسی پرداخته‌است و به همین دلیل، از این نظر شاخصه سبکی در عناوین شعری او دیده نمی‌شود.

بررسی فکری عناوین	در کل مجموعه‌ها	درصد در کل مجموعه
فردی و رمانتیک	۴۴	۳۵/۲
مفاهیم دینی و مذهبی	۱۲	۹/۶
عناصر طبیعت	۷	۵/۶
اسطوره‌ای و حماسی	۱	۰/۸
اجتماعی و سیاسی	۶۱	۴۸/۸
مجموع	۱۲۵	۱۰۰

جدول شماره ۶- فراوانی عناصر فکری در عناوین شعری طاهره صفارزاده

۲-۳- سیدعلی موسوی گرمارودی

یکی دیگر از شاعران برجسته شعر مقاومت مذهبی قبل از انقلاب اسلامی، سیدعلی موسوی گرمارودی است. از او تا پیروزی انقلاب، چهار مجموعه شعر با نام‌های «عبور» (۱۳۴۸ ه.ش)، «در سایه‌سار نخل ولایت» (۱۳۵۶ ه.ش)، «سرود رگبار» (۱۳۵۷ ه.ش) و «در فصل مردن سرخ» (۱۳۵۸ ه.ش) به چاپ رسیده است.

۲-۳-۱- سبک‌شناسی زبانی اشعار موسوی گرمارودی

با توجه به جدول فراوانی شماره ۷، ساختار زبانی عناوین شعری موسوی گرمارودی بیشتر متمرکز بر ساخت ترکیبی است. گرمارودی از مجموع ۹۶ عنوان شعری، ۳۴ عنوان شعر خود را (حدود ۳۶ درصد) این گونه برگزیده است؛ ابر و خاطره، شب شراب و شب خون (عبور)، اسب جوان ذهن، غوغای خاموش علف، زبان مریخی گل‌ها، (سرود رگبار)، نماز سرخ، خاستگاه نور (در سایه‌سار نخل ولایت)، بهار خون، پروانه شهادت (در فصل مردن سرخ). «ترکیب‌ها غالباً برای توصیف، تصویرسازی یا ایجاد موسیقی درونی شعر آفریده می‌شوند و با توجه به تازگی و زیبایی، موجب تمایز سخن و توانایی شاعران می‌شوند» (صهبا، ۱۳۸۴: ۹۰-۱۰۹)؛ از این نظر، عناوین شعری او می‌تواند تأییدی بر این نکته باشد که این شاعر، از جمله شاعران زبان آگاه این جریان شعری است و توجه به این ترکیبات، نشان‌دهنده این آگاهی و توانایی در کاربست زبان است. بعد از ساخت ترکیبی،

گرمارودی بیشتر از ساخت عبارت در نامگذاری عناوین شعری خود بهره برده است (حدود ۲۹ درصد)؛ سلام بر فلسطین، نامه‌ای از بند، طنین خنده‌ات در بند (عبور)، در سایه‌سار نخل ولایت، همراه با تب عاشورایی عالم، در ستایش رادی (در سایه‌سار نخل ولایت)، به بازوان تو سوگند، به دنبال سیزیف، غزلی در سوگ (سرود رگبار)، با هر شهید گمنام و در صبح آفتابی وحدت (در فصل مردن سرخ). این گونه ساخت‌ها در شعر او، عموماً برگرفته از قسمتی از شعراند و به نظر می‌رسد شاعر با انتخاب قسمتی از شعر خود و قرار دادن آن در پیشانی شعر، مفهوم و منظور کلیدی خود را تبیین می‌نماید و این خود، دلیلی است که تمرکز این شاعر بیشتر بر محتواست. همین عامل در گزینش عناوین از نوع ساخت واژه‌ای که حدود ۲۷ درصد را به خود اختصاص داده نیز، صادق است. در بیشتر عناوین ساخت واژه‌ای، عنوان‌ها، واژه کانونی و کلیدواژه شعر او هستند؛ جهان‌پهلوان، برکه (عبور)، توحید، پناه (در سایه‌سار نخل ولایت)، اذان، نماز، یاور (سرود رگبار)، سرباز، تکبیر (در فصل مردن سرخ). در آخر، ساخت جمله با بسامدی حدوداً ۱۱ درصد، شگرد دیگر شاعر برای عناوین شعری است. این شیوه در بین تمام شاعران مورد بررسی این تحقیق، در مجموعه شعرهای گرمارودی بیشتر دیده می‌شود؛ در سوگ آن درخت که ایستاده مرد، من رشک می‌برم (عبور)، ناگاه خنجری سیاه برآمد به سوی خورشید (در سایه‌سار نخل ولایت)، روح مجنون روسفید از عشق ماست، دیگر بگو با من ای دوست (سرود رگبار)، میلاد سرخ ماست شهادت، آری این چنین بود برادر (در فصل مردن سرخ). همان‌طور که از عناوین آورده‌شده پیداست، عناوین شعرهای این دسته، برگرفته از مصرعی یا سطری برجسته از متن است که از نظر شاعر اهمیت دارند و نمی‌توانند کارکردی را که عناوین شعری در شعر معاصر و مدرن بر عهده دارند، عهده‌دار شوند. اگرچه گرمارودی در قالب‌های مدرن شعر نو- شعر سپید- هم طبع آزمایی کرده است و آثار درخشانی نظیر «در سایه‌سار نخل ولایت» هم سروده است؛ اما به نظر می‌رسد ذهنیت او ذهنیت سنتی است و این را می‌توان با توجه به جدول شماره ۷، از عناوینی که برای اشعار خود برمی‌گزیند، استنباط کرد که بیشتر عنوان‌های شعری‌اش، برخاسته از متن شعر هستند. این عناوین دست شاعر را از همان آغاز برای مخاطب باز می‌کند و فرصت و مجال تکثر معنایی را می‌گیرد.

بررسی زبانی عناوین	در کل مجموعه‌ها	درصد در کل مجموعه‌ها
ساخت واژه‌ای	۲۵	۲۶/۰۴
ساخت ترکیبی	۳۴	۳۵/۴۱
ساخت عبارت	۲۷	۲۸/۱۲
ساخت جمله	۱۰	۱۰/۴۳
مجموع	۹۶	۱۰۰

جدول شماره ۷- فراوانی ساختار زبانی عناوین شعری موسوی گرمارودی

۲-۳-۲- سبک‌شناسی هنری عناوین اشعار موسوی گرمارودی

موسوی گرمارودی نیز، همانند دیگر شاعران این جریان شعری با توجه به جدول فراوانی شماره ۸، بیش از همه، از هنر سازه‌براعت استهلال بهره برده است. او از بین ۹۶ عنوان شعری، ۴۷ عنوان را که چیزی نزدیک به ۵۰ درصد عناوین می‌شود، این‌گونه انتخاب نموده است و از این نظر، در بین تمام شاعران مورد بررسی این جریان شاخص است. این حجم از عناوین‌های شعری که براعت استهلال دارند، از یک سو و صراحت و عدم ابهام هنری که معمولاً در فضا سازی و براعت استهلال باید باشد و در عناوین شعری او نیست، از دیگر سو، بیان‌کننده این واقعیت است که موسوی گرمارودی توجه و تمرکز چندانی در انتخاب عناوین نداشته است و بیشتر عناوین‌ها برگرفته از بخشی از شعر هستند و روش او در انتخاب عنوان تا حدودی قدمایی است. بعد از براعت استهلال، بیشترین هنر سازه‌هایی که در عناوین شعری او به کار گرفته شده است، به ترتیب، استعاره (حدوداً ۱۸ درصد)، تلمیح (حدوداً ۱۳ درصد) و تشبیه (حدوداً ۱۰ درصد) است؛ اما این شگردها نیز چندان که باید همسو با شاخصه‌های هنری شعر نو و مدرن و معاصر باشند، نیستند؛ به عنوان مثال، بیشتر استعاره‌ها، استعاره‌های کلیشه‌ای و تک‌بعدی هستند و خواننده به سرعت پی به مفهوم آن می‌برد؛ خورشید پنهان، در سوگ آن درخت که ایستاده مرد، دریغا آفتاب، صدای ستاره و ... این موضوع می‌تواند به این خاطر باشد که موسوی گرمارودی بیشتر اصالت را به محتوا داده و آن را در کانون توجه قرار می‌دهد.

تکنیک‌های هنری	تعداد در مجموعه‌ها	درصد در مجموعه‌ها
براعت استهلال	۴۷	۴۸/۹۵
نماد	۴	۴/۱۶
استعاره	۱۷	۱۷/۷۲
تلمیح	۱۲	۱۲/۵
تشبیه	۹	۹/۳۹
ایهام	۴	۴/۱۶
حس آمیزی	۱	۱/۰۴
تناقض	۲	۲/۰۸
مجموع آرایه‌ها	۹۶	۱۰۰

جدول شماره ۸- فراوانی کاربرد آرایه‌ها در عناوین شعری موسوی گرمارودی

۲-۳-۳- سبک‌شناسی فکری عناوین اشعار موسوی گرمارودی

با توجه به جدول فراوانی شماره ۹، بیشترین مبانی فکری عناوین شعری گرمارودی را ابتدا مفاهیم اجتماعی و سیاسی (حدوداً ۴۶ درصد) و بعد از آن، مفاهیم دینی (حدوداً ۲۴ درصد) به خود اختصاص داده‌است. او از همان آغازین مجموعه شعرش، یعنی «عبور»، اعتقاد و پایبندی خود را به مبانی دینی و مذهبی و پیوند زدن آن با موضوعات اجتماعی و سیاسی مشخص می‌کند. شعر «خاستگاه نور» که در مسابقه مجله یغما به مناسبت آغاز پانزدهمین قرن بعثت پیامبر اسلام (ص) در مهرماه سال ۴۷ ه.ش بین اشعار نو ارسال شده از سراسر کشور، برنده جایزه شد (در سایه‌سار نخل ولایت، ۱۷)، به خوبی مؤید این مطلب است. در مجموعه شعر «در فصل مردن سرخ»، شعری با عنوان «شعر شیعه» وجود دارد که شاید بتوان آن را مانیفست فکری شاعر دانست.^۱

در شعرهای مجموعه «سرود رگبار» و «در فصل سرخ مردن»، وجه غالب گرایش شاعر بر شعر حرفی-روایی استوار است و شاعر، رسالت اجتماعی-سیاسی خود را هیچ‌گاه فراموش نمی‌کند؛ بنابراین، در بیشتر این شعرها ارجاع بیرونی در پیوند با حوادث

اجتماعی- سیاسی زمان شاعر و آمیختن آن مفاهیم با عناصر و ایمان‌های دینی و مذهبی دیده می‌شود تا شعرش انعکاسی باشد از آنچه رخ می‌دهد و این نکته در عناوین شعری بازتابانده شده‌است. شهادت، مبارزه، تصویر و توصیف جلوه‌هایی از زندگی و حیات اجتماعی ائمه (در سایه‌سار نخل ولایت، شب شراب ... شب خون و ...) از جمله عناوین و مضامین غالب مجموعه شعرهای اوست؛ البته شاعر از بیان احساسات فردی و رمانتیک هم استفاده کرده‌است که این شکل از عناوین شعری، نمود و جلوه دیگر شخصیت فکری اوست. نکته حائز اهمیت درباره عناوین و اشعار فردی و عاشقانه او، این است که عناوین انتخابی، رنگ و صبغه دینی دارند؛ مانند «اذان» و «نماز».

درصد در کل مجموعه	در کل مجموعه‌ها	بررسی فکری عناوین
۲۵	۲۴	فردی و رمانتیک
۲۳/۹۵	۲۳	مفاهیم دینی و مذهبی
۴/۱۶	۴	عناصر طبیعت
۱/۰۴	۱	اسطوره‌ای و حماسی
۴۵/۸۳	۴۴	اجتماعی و سیاسی
۱۰۰	۹۶	مجموع

جدول شماره ۹- فراوانی عناصر فکری در عناوین شعری سیدعلی موسوی گرمارودی

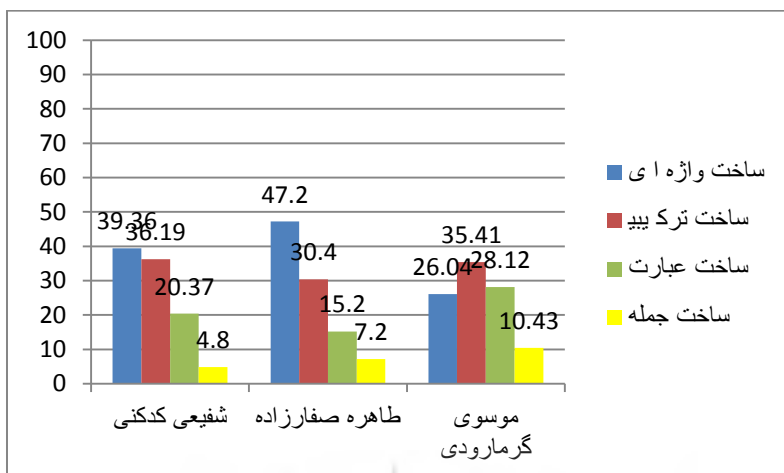
۳- نتیجه‌گیری

جریان شعر مقاومت مذهبی، یکی از جمله جریان‌های شعری قبل از انقلاب است که در کنار صداها و جریان‌های مختلف دوره معاصر با شاعرانی چون شفیعی کدکنی، طاهره صفارزاده و سیدعلی موسوی گرمارودی شناخته می‌شود. عناوین شعری این شاعران همانند دیگر شاعران دوره معاصر می‌تواند بیانگر مسائل مختلفی باشد. با بررسی‌های انجام‌یافته بر عناوین شعری این شاعران مشخص گردید که در بین این شاعران، از نظر زبانی شفیعی کدکنی و موسوی گرمارودی بیشتر به ساخت ترکیبی توجه و عنایت داشته‌اند. این

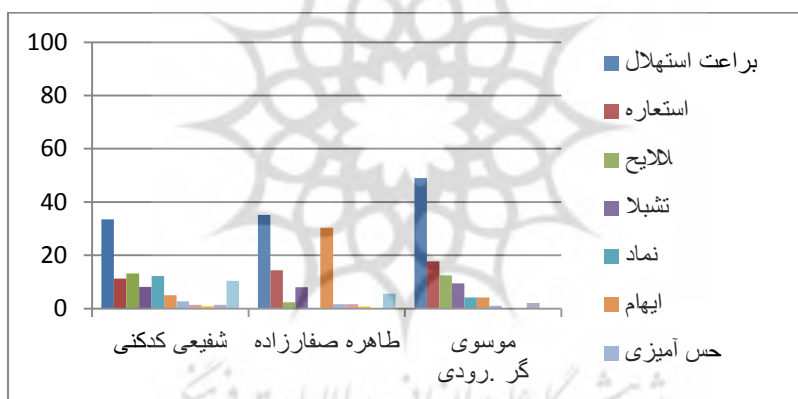
دو شاعر به خاطر علاقه و تسلط فراوان بر ادبیات کهن سال فارسی و با به خدمت گرفتن ظرفیت‌های ترکیبی آن، به خلق ترکیب‌های زیبا نایل آمده‌اند؛ هر چند که در این بین، ابهام هنری در عناوین شعری شفيعی کدکنی چشم‌گیرتر است. صفارزاده نیز با استفاده از واژگان عینی، شیوه خاصی در نامگذاری اشعار خود دارد.

در سطح ادبی نیز، همه شاعران این جریان، بیشتر از براعت استهلال استفاده نموده‌اند؛ با این تفاوت که این ترفند و هنر سازه در عناوین شعری موسوی گرمارودی، ابهام و فضا سازی عناوین شعری شفيعی کدکنی و در قیاسی پایین‌تر، طاهره صفارزاده را با خود ندارد. این خود به این دلیل است که موسوی گرمارودی در آثار بررسی شده، بیشتر به محتوا و مفاهیمی که در شعرش می‌آورد، دلبسته است و آن را اصل می‌شمارد. تلمیح، استعاره، ابهام و کنایه از جمله هنر سازه‌های دیگری است که در عناوین شاعران این جریان بسامد بالایی دارد. هر کدام از این هنر سازه‌ها، جزو هنر سازه‌های چندمعنایی‌اند و استفاده فراوان از آنها در عناوین شعری، می‌تواند نشان‌دهنده فضای بسته و تمایل این شاعران بر پوشیده‌گویی باشد.

در سطح فکری نیز، شاهد مفاهیم مشترک در بین شاعران این جریان هستیم. همه این شاعران، دغدغه‌های سیاسی و اجتماعی دارند؛ با این تفاوت که شفيعی کدکنی و صفارزاده - البته در مجموعه شعرهای طنین در دلتا، سد و بازوان و سفر پنجم - بر شعریت و ابهام هنری تأکید بیشتری دارند؛ اما موسوی گرمارودی در بسیاری از عناوین شعری، صراحت و وضوح بیشتری به کار برده است. همه این شاعران در بیان دغدغه‌های اجتماعی خود از مفاهیم دینی و مذهبی بهره برده‌اند. در این بین، شفيعی کدکنی از دیگر شاعران این جریان شاخص‌تر است؛ هم به لحاظ تنوع مفاهیم که از طیف‌های گوناگون فردی، طبیعت و اسطوره برگرفته شده‌اند و هم در شیوه ادا و بیان این گونه مفاهیم؛ در پایان، نمودار مقایسه‌ای عناوین شعری شاعران این جریان در سه سطح زبانی، ادبی و فکری ارائه می‌شود.

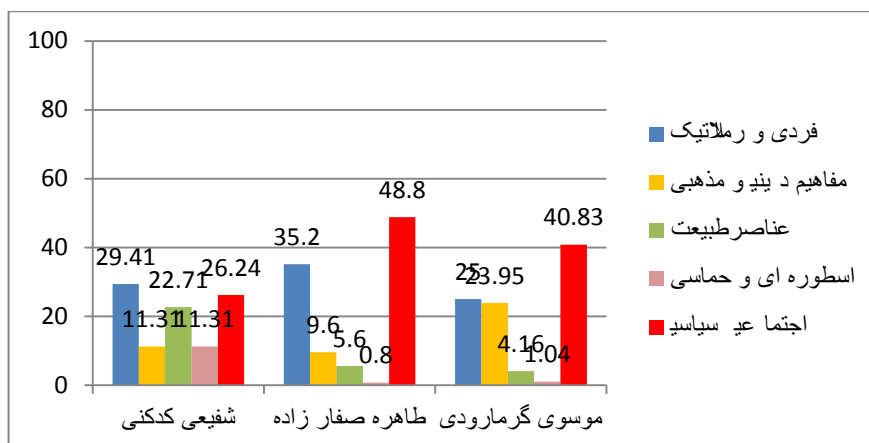

نمودار فراوانی مقایسه‌ای ساختار زبانی در عناوین شاعران مقاومت مذهبی

نمودار فراوانی مقایسه‌ای آرایه‌های ادبی در عناوین شاعران مقاومت مذهبی

پژشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

نمودار فراوانی مقایسه‌ای مفاهیم فکری در عناوین شاعران مقاومت مذهبی

به طور کلی می‌توان گفت، بررسی سبک‌شناختی عناوین شعری این جریان نشان می‌دهد که عنوان‌ها با متن و محتوای شعرهای این جریان تناسب و هماهنگی دارند و عنوان‌ها به خوبی نشان‌دهنده جهت‌گیری فکری و هنری این جریان هستند.

پی‌نوشت

۱- من شعر شیعیم / من پاسدار مرز شرف / خون و همتم / من جام خون‌فشان سخن را / چون کاسه شفق / بر آستان شامگهان / در دست داشتم / شمشیر شعر خود / در خاک رزمگاه / با خون خود / - با آیه - / کاشتم / من شعر شیعیم / در دست من چراغی فراروی مردمان / تا بردم به پرتو خود پرده‌های شب / تاریخ پا به پای من از کوچه‌ها گذشت / در شهرهای خون و جنون / همراه من سپیده صادق / هم‌رزم من شکسته عاشق / هم صحبتیم کلام خدا بود / طاغوت را همواره ره از راه من - همه سختی - / بیراهه بود و جدا بود / من شعر شیعیم / در دست دیگرم همه شمشیر / بر سینه‌ام: گلداغ ارغوانی صدها هزار زخم / می‌کشته‌ام همواره در کوچه‌های پاک عدالت / در باغ‌های سرخ شهادت ... (در فصل مردن سرخ: ۱۴).

کتابنامه

- اکبری، منوچهر؛ خلیلی، احمد. (۱۳۸۹). «بررسی اشعار صفارزاده از دیدگاه فکری». چاپ‌شده در فصلنامه سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، س ۳، ش ۴، زمستان، ش ۱۰، صص ۴۵-۶۷.
- تسلیمی، علی. (۱۳۸۷). **گزاره‌هایی در ادبیات معاصر ایران (شعر)**. تهران: نشر اختران.
- حسین‌پور چافی، علی. (۱۳۸۷). **جریان‌های شعری معاصر فارسی از کودتا (۱۳۳۲) تا انقلاب (۱۳۵۷)**. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- دهرامی، مهدی. (۱۳۹۴). «بررسی چگونگی نامگذاری عنوان شعر در ادبیات سنتی و معاصر و کارکردهای زیباشناختی آن». چاپ‌شده در مجله شعرپژوهی (بوستان ادب)، س ۷، ش ۳، صص ۱۹-۳۶.
- دهرامی، مهدی. (۱۳۹۵). «بررسی و تحلیل عنوان کتاب‌ها و سروده‌های اخوان ثالث». چاپ‌شده در ادب فارسی، س ۶، ش ۱.
- رؤیایی، یدالله. (۱۳۹۷). **از سکوی سرخ (مسائل شعر)**. تهران: نگاه.
- زرقانی، مهدی. (۱۳۹۱). **چشم‌انداز شعر معاصر ایران (جریان‌شناسی شعر ایران در قرن بیستم)**. تهران: نشر ثالث.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۶). **آیین‌های برای صداها**. تهران: نشر سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۱). **رستاخیز کلمات**. تهران: نشر سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۶). **زمینه‌های اجتماعی شعر فارسی**. تهران: نشر زمانه و اختران.
- شمس لنگرودی (محمّدتقی جواهری گیلانی). (۱۳۷۷). **تاریخ تحلیلی شعر نو**. ج ۴. تهران: نشر مرکز.
- صادق‌زاده، محمود. (۱۳۸۹). «بررسی مهم‌ترین عوامل تحوّل آفرین در شعر و اندیشه طاهره صفارزاده». چاپ‌شده در فصلنامه اندیشه‌های ادبی، س ۲ از دوره جدید، ش ۵، صص ۷۸-۱۰۸.
- صفارزاده، طاهره. (۱۳۹۱). **مجموعه اشعار**. تهران: پارس کتاب.

صهبا، فروغ. (۱۳۸۴). «مبانی زیبایی‌شناسی شعر». چاپ‌شده در مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره ۲۰، ش ۳، صص ۹۰-۱۰۹.

علی‌پور، مصطفی. (۱۳۸۷). **ساختار زبان شعر امروز**. چاپ ۳. تهران: انتشارات فردوس.
فالور، راجر. (۱۳۸۱). **زبان‌شناسی و نقد ادبی**. ترجمه مریم خوزان و حسین پاینده. تهران: نشر نی.

فتوحی، محمود. (۱۳۹۰). **سبک‌شناسی: نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها**. تهران: سخن.
فرکلاف، نورمن. (۱۳۸۹). **تحلیل انتقادی گفتمان**. گروه مترجمان. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. دفتر مطالعات و توسعه رسانه‌ها.

گرچی، مصطفی؛ میری، افسانه. (۱۳۸۸). «بررسی و تحلیل نام‌های اشعار قیصر امین‌پور». چاپ‌شده در جستارهای ادبی، دوره ۴۲، ش ۱۷۶، صص ۷۹-۱۰۴.
موسوی گرمارودی، علی. (۱۳۴۹). **عبور**. تهران: رز.

موسوی گرمارودی، علی. (۱۳۵۶). **در سایه‌سار نخل ولایت**. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
موسوی گرمارودی، علی. (۱۳۵۸). **در فصل مردن سرخ**. تهران: انتشارات راه امام.
موسوی گرمارودی، علی. (۱۳۵۷). **سرود رگبار**. تهران: انتشارات رواق.

نیکوبخت، ناصر و دیگران. (۱۳۸۸). «بررسی کهن‌الگوی آب و درخت در شعر طاهره **صقارزاده**». چاپ‌شده در پژوهش‌های ادبی، تابستان، ش ۲۴، صص ۷۸-۱۰۸.
نیما یوشیج. (۱۳۸۵). **درباره شعر و شاعری (از مجموعه آثار نیما یوشیج)**. به کوشش

سیروس طاهباز. چاپ ۳. تهران: نگاه.
یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۵). **جویبار لحظه‌ها**. چاپ ۸. تهران: جامی.